
SEĆANJE NA MUČENIKE NA POSLERATNOM KOSOVU

ALBERT PRESTRESHI

S engleskog prevela Jelena Stakić

Ovim ogledom nameravam da istražim nedavnu prošlost i načine na koje tu prošlost pamte Albanci na posleratnom Kosovu. Pokušaću i da protumačim individualne, političke i društvene funkcije kojima služe ti načini. Razmotriću sledeće izvore:

- ✱ narodne pesme,
- ✱ čitulje,
- ✱ novinske članke,
- ✱ spomenike, kipove,
- ✱ nedavno objavljene knjige.

Stiče se utisak da se nedavni događaji na Kosovu pamte stvaranjem novih rituala, spomen-ceremonija, kao i posredstvom novih spomenika podignutih širom Kosova. Za ovaj ogled nije bilo moguće sprovesti rad na terenu, te je zato ovo što sledi kompilacija načina na koje se nedavna prošlost pamti u audio i pisanoj građi. Sve je to izvorna i jedinstvena građa kosovskih Albanaca koja, koliko znam, do danas nije sistematski istražena.

O novim spomen-ceremonijama i spomenicima kao ritualnim otelovljenjima prošlosti govorim na osnovu pisanih izvora (uglavnom dnevni kosovski listovi na albanskom) do kojih sam uspeo da dođem.

U analizi posebno se izdvojio pojam heroja kao “Mučenika” – “Dëshmorë”, što označava poginulog u bici, onoga ko se žrtvovao za dobro zajednice. Ova tema izgleda da je od posebne važnosti za razmatranje politike regrutovanja mogućih novih boraca za albansku nacionalističku stvar, kao i šansi za višetničku budućnost na Kosovu. Ovaj ću ogled otpočeti pregledom obnavljanja ovog pojma od komunističkog razdoblja do danas. Pokazaću, isto tako,

da je on preovlađujuća tema u raznim narodnim izvorima i ukratko ću razmotriti posledice njegove upotrebe po budućnost Kosova.

OPAŽANJE MUČENIŠTVA NA KOSOVU U DOBA KOMUNIZMA

Komunistička Jugoslavija bila je uspostavljena kao jednopartijska država kojom je upravljala Komunistička partija Jugoslavije, koja je u Drugom svetskom ratu predvodila jugoslovensku Narodnooslobodilačku vojsku. Svi ostali pokreti i organizacije koji su se pojavili za vreme rata, kao što su hrvatske ustaše, srpski četnici ili albanski balisti i kačaci, označeni su kao izdajnici, nemački kolaboranti i antirevolucionari, i stoga su nemilosrdno uništavani.

Jedini zvanično prihvaćeni i slavljani mučenici i nacionalni heroji bili su partizani koji su se u ratu borili protiv fašističkih okupatora. Kao i ostale komunističke zemlje, tako je i ova država želela da promoviše antifašistički pokret tako što će glorifikovati komuniste koji su se borili i poginuli za oslobođenje i ujedinjene Jugoslavije, i za “ravnopravnost svih njenih naroda”.

Ulice, škole, industrijski kompleksi, kulturni centri, pa i gradovi, dobijali su imena po partizanskim herojima. Drugi svetski rat i proširena istorija antifašističkih pokreta bili su deo nacionalnog nastavnog programa na svim nivoima obrazovanja. Prilikom državnih praznika i na omladinskim radnim akcijama izvođene su narodne i popularne pesme i pesme komponovane za takve prilike. Partizani i partizanska borba glorifikovani su i u filmovima, u kojima su često i glumci i režiseri bili sa Zapada (*Bitka na Neretvi*, *Bitka na Sutjesci*). Ti su filmovi bili veoma popularni i poslužili su za utvrđivanje mita o partizanima u svesti naroda nastajuće jugoslovenske nacije.

Ali, u ratu se komunističkim partizanima pridružio sasvim mali broj kosovskih Albanaca. Na komunistički pokret Albanci su oduvek gledali kao na slovensku organizaciju. U stvari, jugoslovenski su komunisti odigrali ključnu ulogu u organizovanju komunističkog pokreta i u samoj Albaniji. Iako su im neki jugoslovenski komunisti obećali samoopredeljenje Kosova posle oslobođenja, kosovski Albanci su i te kako bili svesni činjenice da postoji velika mogućnost da, ako komunisti pobede u ratu, Kosovo ponovo bude pod slovenskom vladavinom. Stoga su Albanci na Kosovu više bili skloni albanskoj balističkoj organizaciji čiji je cilj bio da sačeka da saveznici poraze okupatorske snage (najpre Italijane, a potom Nemce), pa da onda počnu da se bore protiv komunista i Jugoslovena a za ujedinjenje Kosova s Albanijom.¹

---

¹ Fischer B. J., *Albania at War 1939-1945*, Hurst and Company, London, 1999, str. 132-136.

197 Otuda je komunistički režim imao na raspolaganju vrlo mali broj albanskih “revolucionarnih” boraca od kojih bi mogao da stvara mitove o komunističkom oslobodilačkom pokretu i “bratstvu i jedinstvu” u jugoslovenskoj autonomnoj pokrajini Kosovo. Jedan od najslavljenijih komunističkih mučenika bio je Emin Duraku, veoma aktivni partizanski borac koji je poginuo u ratu.² Velik broj škola, ulica i industrijskih preduzeća na Kosovu nosio je njegovo ime. No, najvažniji albanski komunistički “mučenik” na Kosovu bio je Ramiz Sadiku. Način na koji je nad njim navodno izvršena smrtna kazna, zajedno s njegovim srpskim drugom Borom Vukmirovićem, poslužio je kao primer “bratstva i jedinstva” među raznim nacionalnostima u Jugoslaviji. Njih dvojicu uhvatili su Italijani nakon što su ih odali Albanci. Pošto su Italijani na Albance gledali kao na svoje saveznike, odlučili su da Ramiza Sadikua puste, dok je s druge strane Boro Vukmirović, “srpski bandit”, trebalo da bude streljan. No Sadiku je odbio da napusti druga, i italijanskim vojnicima je rekao da ako ne puste i njegovog najboljeg prijatelja, onda će on radije podeliti njegovu sudbinu. I tako su italijanski fašisti streljali Srbina i Albanca, dva komunistička prijatelja koji su se na stratištu “držali za ruke”. Ovaj mit o saradnji i bratstvu između naroda Jugoslavije na razne su načine prigrabili srpski državni aparataci, dok mnogi obični Albanci Ramiza nisu videli kao heroja nego kao naivnu izdajicu. Ovo je gledište bilo osobito rasprostranjeno među kosovarskom omladinom, koja je pričala mnogo šala na račun komunističkih heroja. Jedna takva šala koje se sećam iz školskih dana glasi: “Zašto omladinski centar *Boro i Ramiz* ima tako strm krov? – Zato da bi Boro (što na albanskom znači sneg) skliznuo dole, a da gore ostane samo Ramiz.” Ukratko, ovo pokazuje da su kosovski Albanci i u vreme komunizma podrivali zvanične jugoslovenske nacionalne mitove.

U doba komunizma postojale su dve glavne verzije mučeništva: verzija države i verzija običnih ljudi. Na Kosovu, zvanično su bili podržavani samo mučenici koje je priznala država ne bi li se stvorio i održao komunistički kult i nametnula jedna veštački stvorena nacija. Te javne predstave zvaničnih mučenika nisu, međutim, odgovarale stvarnosti sećanja. Na primer, Albanci su se u javnosti pretvarali da prihvataju ceremonijalno održavanje spomena na komunističke mučenike, dok su privatno slavili herojske podvige albanskih nacionalističkih boraca palih za slobodu – koji su se borili protiv Srba od Prvog pa sve do posle Drugog svetskog rata. U očima običnih Albanaca, jedini istinski mučenici bili su oni poput Azema i

---

2 Malcolm N., *Kosovo – A Short History*, Macmillan, London, 1998.

Šote Galice, i Ise Boletinija, koji su poginuli boreći se protiv Srba za oslobođenje Kosova i za albansko ujedinjenje. Kao što ćemo videti kasnije, ove ličnosti – subverzivni heroji iz komunističke ere – stekli su zvanično priznanje u albanskim posleratnim publikacijama na Kosovu.

OPAŽANJE MUČENIŠTVA U VREME I POSLE RATA NA KOSOVU (1998-1999)

Rat na Kosovu bio je upadljivo kratak (zavisno od definicije rata i gerilskog ratovanja) u poređenju s drugim balkanskim sukobima, poput ratova u Hrvatskoj i Bosni. Borba, koja je trajala samo nekoliko meseci, bila je gotova pre nego što je stvorena veća količina ideoloških tekstova u kojima se podržava rat. Patriotske pesme, s polletnim rečima koje su promovisale etničku podelu između Srba i Albanaca na Kosovu, stoga su bile “neophodne” samo u jednom kratkom periodu. Tek posle rata mogao se istinski podsticati ratni govor.

Mnogi ljudi na posleratnom Kosovu bili su traumatizovani ratnim događajima. Patnja i tuga bile su zajedničke mnogim ljudima koji su izgubili članove porodice, borce ili civile. Pored toga, osećaj gubitka bio je zajednički mnogim tipičnim albanskim porodicama koje su imale najmanje jednog člana u inostranstvu, koji je tamo otišao da radi da bi izdržavao ostatak porodice. Osećaj gubitka onih koji su ostali kanalisan je u sećanje na one koji su poginuli, a istovremeno je oplakivan i gubitak mladih ljudi prognanih iz domovine. Postoji duga albanska tradicija “gurbetli” pesama o tegobama i čežnjama pečalbara. Ovi elementi stvorili su atmosferu koja je pogodovala prihvatanju i popularnosti govora o mučeništvu kako je ono prikazivano u raznim žanrovima i medijima. Spomen na albanske mučenike održavan je na slikama, u knjigama, novinama, radijskim i televizijskim programima, pesmama pevanim i pisanim, pa i u grafitima. Ovome je pomogla i mlada kosovarska privreda koja je jeftino pravila patriotske knjige, CD-e itd., čime je doprinosila promovisanju ideje o kosovskoj nacionalnoj državi.

198

PATRIOTSKE PESME

Neposredno posle rata, OVK se suočio sa stvarnošću razoružanja i inkorporisanja u zvanična tela koja su promovisali NATO i međunarodna zajednica s ciljem da neutrališu snage kosovskoalbanskog nacionalizma koje su (kako se tvrdilo) bile snažno i uspešno otelovljene u jedinicama OVK-a. Mnogim Albancima se činilo da nema potrebe da se dalje održavaju ove snage, a onima koji su se borili bilo je teško da ostave oružje i time unize tradicije svojih jedinica i ukaljaju spomen na poginule. Stoga su patriotske pesme ispunile svoj zadatak – to je bila nadoknada za stvarnost

koju su mnogi smatrali neprijatnom. U tim se pesmama insistiralo ne samo na očuvanju OVK-a, nego se težilo i stvaranju snažnog istorijskog mita u čijem su se središtu nalazili slavljeni heroji koji su se žrtvovali za nezavisno Kosovo.

Nezavisnost još nije bila zajamčena, a i dalje je bilo mnogo onih koji su sumnjali da će do nje doći i da će je priznati šira diplomatska zajednica. Stoga su patriotske pesme, koje su veličale akcije OVK-a i naglašavale spomen na poginule, odigrale integralnu ulogu u procesu izgrađivanja nacije.

Albanske patriotske pesme nisu, naravno, bile ništa novo. Tokom komunističke ere bile su izuzetno popularne (iako subverzivne u odnosu na komunističku ideologiju), pošto su se lako mogle nabaviti na audio kasetama ili na kompakt-diskovima. Na posedovanje tih pesama, međutim, mrko se gledalo, a za njihovo držanje u kasetofonu u kolima, na primer, lako se dobijala zatvorska kazna ne kraća od tri meseca. Na društvenim okupljanjima poput svadbi i rođendanskih proslava takođe su mnogo izvođene. Grupe koje su svirale te pesme kružili su pokrajinom i tako održavale auru nezavisnosti koja će biti postignuta jednoga dana.

199 Sa uspehom OVK-a, pesme patriotske prirode dostigle su vrhunac popularnosti, što je za ishod imalo da i ostali žanrovi, a ne samo folk, prihvate njihove motive. Ovo pokazuje i veliki broj rok i pop pevača koji su prethodno izbegavali nacionalističke teme, no sad su prihvatili jezik i emotivnost kosovarskog patriotizma.

Najbolji primer za ovo je Adelina Ismaili, najpopularnija pop-rok zvezda na Kosovu devedesetih godina. Popularnost kod kosovarske omladine stekla je zahvaljujući sentimentalnom sadržaju svoje muzike, ali i izazovnim načinom odevanja. No posle rata dogodila se dramatična promena u njenom stilu, ali ne i u njejoj popularnosti, kad je počela da u svoj repertoar uključuje i patriotske pesme i da prihvata kosovarski folk ritam. Njen album, koji je izašao odmah posle rata, pod naslovom *Ja nisam seks-bomba*³ sadržao je i pesme koje su se lako uklapale u njen prethodni sentimentalni repertoar. Ipak, glavnina albuma bile su pesme patriotske prirode, i upravo su se te pesme, začudo, pokazale kao najpopularnije ne samo među njenim ranijim obožavaocima – mladima, nego i na širokom tržištu koje je obuhvatalo čitavo kosovarsko društvo.

Pesma “Slava mome vojniku”, na primer, dirljiva je tužbalica mlade udovice kojoj je muž poginuo u borbi, dok ona u utrobi nosi njegovo dete. Ona ogorčeno uzvikuje kako bi za nju bolje bilo da mu se pridružila u borbi protiv Srba.

---

3 Adelina Ismaili, *S'jam seks bomba* (Pop-folk album), Shukoton, 1999.

Oplakuje, isto tako, i gubitak oca svog sina, pošto je dete sad zauvek osuđeno da bude ratno siroče, i uskraćeno mu je da ikad vidi oca.

Heroji se dižu kao uragan je jaka nacionalistička pesma koja daje sliku razočaranog Albanca kome je dosta dvoličnog tlačenja od jednog Srbina, i koji obećava da će odsad jedini odgovor tome Srbinu biti "metak među oči".

Heroji se dižu kao uragan

Zauvek ću zadržati suzu u oku
Dok ne vidim Kosovo slobodno,
Ali od danas, svome neprijatelju
Ispaliću metak u čelo.

Meci lete jedan po jedan
Na moje "životne neprijatelje"
I sam ću se pretvoriti u metak i pogoditi ga
Pravo u čelo, kao zmaja.

S dve bombe, sopstvenim prstima
Boriću se u skladu sa svojom tradicijom,
Zemlja će izgoreti
a Škau⁴ će se smučiti njegova puška.

Mudrost, otpor i ponos,
Rat, pravda i majka nam Kosovo,
Sve je to deo dvoglavoga orla
I ništa ih na svetu ne može rastaviti.

Ne, ni atomska bomba ne može
Da nas rastavi od nezavisnosti,
Heroji ustaju kao uragan
Da vide šta je sloboda.

200

---

4 "Ška" je pogrdna albanska reč za Srbe, u širokoj je upotrebi.

Sa snajperom ću pogoditi neprijatelja
Pravo u čelo,
Nek celi svet zna
Da je Kosovo albansko.

Ovo je tipičan primer nacionalističke pesme koja može da posluži samo za regrutovanje novih vojnika; slične pesame postojale su u poslednjih deset godina na celome Balkanu. Međutim, za razliku od ostalih, ova kosovskoalbanska pesma pojavila se tek posle rata i nije se mogla upotrebiti u istu svrhu. Pa ipak, posle rata ovakve pesme imale su nepovoljan uticaj na izgled za pomirenje, pošto podstiču na sukobljavanje sa Srbima.

Najveći hit s albuma bila je pesma posvećena jednom od glavnih mučenika OVK-a Zahiru Pajazitiju čije junaštvo dolazi odmah posle junaštva Adema Jašarija.

Zahir Pajaziti

201

Blagoslovena majka koja ga je rodila,
Jadni Srbi koji su ga videli,
Veoma mlad je naneo ožiljak zveri
Tokom demonstracija 1981.

Godine 1989. započeo je,
Njegova je puška prva opalila,
Godine 1991. obučavao je heroje,
A Srpkinje
Pretvorio u udovice.

Adem Jašari, Luan Hajredini
Pridružili su se vođi heroja,
Pa su zajedno predvodili OVK,
Slava nek je Zahiru Pajazitiju.

Poput orla na zastavi
Nikad se nije predao,
Kako je ponosan celi Lap
Koji je imao Zahira.

Ko to kaže, ko to laže?
On uopšte nije umro,
Njegova je krv donela slobodu
I spojila Kosovo i Albaniju.

Ne, Zahir Pajaziti nikad nije umro,
Ponosno je Kosovo koje ga je odgajilo,
Planine grme za heroja,
“Da živi i zauvek postoji Zahir”.

Ostavio je samo jednu posmrtnu želju,
Da Srbi nikad ne taknu našu zemlju,
Da se orlovi momci udruže
Da ispune njegovu posmrtnu želju.

Ko to kaže, ko to laže?
On uopšte nije umro,
Njegova je krv donela slobodu
I spojila Kosovo i Albaniju.

Ne, Zahir Pajaziti nikad nije umro,
Ponosno je Kosovo koje ga je odgajilo,
Planine grme za heroja,
“Da živi i zauvek postoji Zahir”.

Ova pesma je mitologizovan životopis borca OVK-a. Stih “Ko to kaže, ko to laže?” pokazuje da autor pesme teži da ostvari utisak autentičnosti, i da ovu biografiju priključi opisima života mučenika Adema Jašarija, Luana Hajredinija, i tako dâ legitimnost večnom spomenu na njih. Za ironiju, taj je stih srpskog porekla, pošto se peva u nacionalističkoj srpskoj pesmi koja nosi naslov “Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala?”. Pesma Adeline Ismaili je zanimljiva i zato što pokazuje žene ne samo kao neprijatelje, jer rađaju buduće borce za Srbiju, nego i kao “blagoslovene”, jer rađaju kosovarske heroje. Ovo je osobito značajno stoga što dodatno naglašava podelu u odnosu na “drugog”, pošto reči pesme artikulišu političko nastojanje da se promovise razlika, čime se dalje legitimise rat. Jedini atribut koji se rado priznaje Srpkinjama jeste da će postati “udovice”. U ovoj je pesmi značajno primetiti još i to što se u njoj, kao i u mnogim čituljama, ističe istorijska priroda sukoba i jasno daje

na znanje da ovaj rat, iako je kratkotrajan, i iako je jedan od poslednjih balkanskih sukoba, zapravo vuče korene iz 1989, kad je nekoliko albanskih nacionalista počelo da organizuje oružani ustanak na Kosovu.⁵

Patriotska poezija i patriotske pesme nisu nešto novo. Oduvek su postojale. Od poznog devetnaestog veka, međutim, postale su važno oruđe propagande širom Evrope. Listovi s notama i rečima štampani u milionima primeraka omogućili su da svi u koncertnim salama mogu da pevaju istu pesmu. Sa pronalaskom radija i popularnošću magnetofona, patriotske pesme ušle su iz javnog i u prostor privatnog života. Tako se delotvornost patriotskih pesama pokazala na mnoštvu primera iz evropske istorije. Ima nekoliko teorija koje pokušavaju da objasne zašto se viđenje nacionalnih heroja na Zapadu promenilo, dok se u Jugoistočnoj Evropi zadržalo. Na primer, Hepkin sugerise da je posle holokausta glorifikovanje heroja, koje je bilo deo strategijâ nacionalne mobilizacije tokom Drugog svetskog rata, dovedeno u vezu sa sistematskim masovnim uništavanjem ljudi na nacionalističkim i rasističkim osnovama. Otuda se na Zapadu počelo na to gledati kao na neprikladan kult.⁶ Neki drugi istoričari tvrde da je priroda historiografije Jugoistočne Evrope proizvod osobenih istorijskih okolnosti i nedovršenog procesa uspostavljanja i homogenizacije nacija u regionu.

203

Jačina tog procesa na Balkanu naročito se dobro može videti na primerima ratova tokom poslednje decenije. Nacionalističke pesme uglavnom su sledile takav obrazac. Prvo, služile su da žigošu “drugog” i promovišu etničku različitost. Drugo, nakon što je izbio etnički sukob, bilo je potrebno mobilisati i regrutovati vojnike, a to je u pesmama predstavljeno kao postojanje odlučne vojske visokog morala. I na kraju, posle rata se u patriotskim pesmama pojavio jedan utopijski element koji je obećavao budući vrli novi svet bez neprijatelja.

Na Kosovu, razlika je već bila izražena ne samo u religijskoj podeli, nego, za ironiju, i u tome što je u najjužnijem delu “zemlje južnih Slovena” bilo vrlo malo Slovena, tako da nije trebalo mnogo da se podstakne sukob zasnovan na razlici pošto je razlika već postojala i bila izražena. Slično tome, malo je trebalo da

---

5 Godine 1989. Slobodan Milošević je postao predsednik Srbije, posle svog čuvenog nacionalističkog govora na Kosovu polju, i ukinuo je autonomiju Kosova koju je ono uživalo od 1974. Ovaj događaj obeležio je početak srpske represije protiv Albanaca na Kosovu.

6 Wolfgang Hoepken, *Krieg und Historische Erinnerung auf dem Balkan*, u Eva Behrind, Ludwig Richter and Wolfgang F. Scharts (eds.), *Geschichtliche Mythen in den Literaturen und Kulturen Ostmittel- und Sudosteuropas*, Franz Steiner, Stuttgart, 1999, str. 371-379.

se za mobilizaciju u OVK nađu nove pesme, pošto je već postojao arsenal pesama iz Prvog i Drugog svetskog rata. Čini se da su Albanci neprekidno vodili ovaj rat za oslobođenje od Srba. No, posle rata ukazala se potreba da se istaknu procesi izgradnje nacionalne države. Ta potreba i dalje postoji, iako se rat okončao pre dve godine. Ovo stoga što se kosovskim Albancima kao etničkoj grupi glavnina etnosa nalazi izvan zvaničnih granica teritorije na kojoj žive, a politički je probitačno za međunarodne institucije da im uskraćuju opšte samoopredeljenje na etničkoj osnovi. Ovo se naglašava u najpopularnijim kosovarskim patriotskim pesmama koje su obnovljene verzije klasičnih kačaćkih balada u kojima se veličaju podvizi kačaka protiv starog srpskog kraljevstva. U tim se pesmama implicitno poziva na ujedinjenu nezavisnu albansku domovinu, bez obzira na granice ucrtane posle rata. Razlike u odnosu na Srbe mogu se uporediti sa isticanjem albansko-kosovarskog zajedništva koje ističu kačaćke legende i priče. Mit o slavnoj domovini podrobno je opisao Entoni D. Smit,⁷ a nedavno je i Karin Fridrih to takođe ilustrovala u svom objašnjenju načina na koji je sarmatski mit doprineo uspostavljanju nacionalne države koja će preduprediti etničke osetljivosti.⁸ Zanimljivije je kako je albansko-kosovarski mit o lepšem životu zapravo mit o životu u zemlji jedinstvenog etničkog sastava, ne samo bez srpskih snaga, nego i bez snaga otomanskog carstva koje nikad nije do kraja pokorilo kačake.

204

Prethodno navedena pesma jedna je od mnogih koje promovišu romantičarske i političke stavove prema albanskom pitanju. Druge pesme nastale su iz potrebe da se promovišu regionalni interesi u kontekstu šireg albanskog nacionalnog interesa.

Nakon što su glavni junaci OVK-a iz celoga Kosova i iz čuvene Drenice iscrpljeni kao izvor nadahnuća za patriotske pesme, mnogi lokalni pevači čija je popularnost bila ograničena samo na sopstveni kraj rešili su da pišu i pevaju o lokalnim aspektima rata, te su mnoge pale vojnike iz svoga kraja pretvorili u velike ratne heroje. Ovi mitovi i sećanja stvarani su i uveličavani radi ekonomske dobiti, ali i zarad političke probitačnosti. Jedan od najizrazitijih primera takve eksploatacije može se naći u pesmi Škelljena Jetišija u kojoj autor pominje imena običnih vojnika iz oblasti Đakovice koji, premda su poginuli u borbi, najverovatnije nisu poginuli na herojski način koji se podrobno opisuje u pesmi. Narod iz oblasti Đakovice, međutim, ne mari za taj raskorak između mita i stvarnosti, nego se ponosi ude-

---

7 Videti Smith, A. D., *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press, 1999.

8 Friedrich, K., *The Other Prussia*, Cambridge University Press, 2000.

lom svojih junaka u borbi, i teži da njihovu smrt pretvori u znamenitost lokalne istorije. Na Kosovu je regionalizam jednako važan kao i nacionalizam. Ovo se vidi i u sledećoj pesmi:

Pratioci neveste slobode, od Škeljzena Jetišija

Slava orlovima s Kosova
Bajramu Curiju i Tropoji,
Gde su prvi heroji,
Rodoljubi i oslobodioci,
Uzeli puške za slobodu
Da zbate Srbiju.

Oh, ti, Kosovo, ti kolevko slobode,
Pokoljenjima si podizalo junake,
Kao što su Džem Avdulahu, Baškim Idrizi,
Elton Zherka, Permet Vula,
Koji su dali svoju krv i svoju mladost
Za Kosovo i albanstvo.

Pevam iz srca za tebe, Kosovo,
Za te heroje koji su dali svoje živote:
Besa Bištazinija i Šabana Golu,
Ila Morinu, Ilira Sobu,
Želim da njihova krv postane svetlost
Jer oni su doneli slobodu.

Na svakom drvetu, na svakom kamenu,
Zastava se vije
Na svakoj kući, na svakom krovu
Zastava se diže.

Folk-pevač Škeljzen Jetiši posvetio je ovu pesmu “mladićima iz Đakovice koji su se pridružili OVK-u već u prvim danima rata, borili se u Glođanu, Juniku, Prilepu, Košari, Smolici i tako dalje, i junački dali živote za slobodu Kosova”.

Od takvih su pesama, jasno, korist imali i autor i meštani. One veličaju žrtve i daju im širi značaj a u njihovim porodicama stvaraju osećaj zajedništva, te se,

dakle, dobro prodaju. Meštani dobijaju utehu, a pevač zarađuje novac. Naravno, navođenje palih meštana poimence u popularnim pesmama daje ovima sakralnu vrednost. Žanr o kom ću sada govoriti pokazaće da li se heroizacija događa i u ravni privatnog.

ČITULJE I NOVINSKI ČLanci

Ovim mojim istraživanjem obuhvaćene su i čitulje objavljene od rata naovamo u dva glavna kosovska dnevna lista na albanskom jeziku *Koha Ditore* i *Bota Sot*, kao i u *Kosova-press*, koji se svi mogu naći na internetu.

Pored čitulja za borce OVK-a poginule u nedavnom sukobu, pomeni u čituljama posleratnih kosovskih novina vrlo često se objavljuju i za mnoge Albance poginule tokom studentskih demonstracija 1981, kao i za neke nacionalističke nastavnike koje su ubile srpske tajne službe. Čitulje se pojavljuju ne samo na godišnjicu mučenikove smrti nego u svakoj pogodnoj prilici, kao što je recimo pokojnikov rođendan.

U tim čituljama, uz malobrojne izuzetke, primetan je sledeći skup obrazaca. Uglavnom, prijatelji i članovi porodice preminuloga izražavaju žalost što on nije s njima. Drugo, oni ističu da je sad Kosovo oslobođeno od neprijatelja Srba i da se ponose herojskim podvizima umrlag, kao i time što su roditelji junaka. Treće, obraćaju mu se na onome svetu i govore da će slediti njegov primer, da nije poginuo uzalud, jer Srbi više nikad neće kročiti na oslobođeno tle Kosova. Srbi se obično opisuju na podrugljiv način, recimo kao “Zveri”, “Varvari”, “Ška” i tome slično. Na primer, sestre Muharema Hodže govore svome bratu:

206

Dragi naš brate, Tvoj kratki život postao je doživotni spomen u našim srcima. Svaka od dvadeset pet godina tvog života postala je rana u našim srcima. Umesto da proslavljamo svadbu našeg voljenog brata, tvoje sestre te slomljena srca oplakuju u suzama na dvogodišnjicu tvoje herojske smrti za slobodu predačkoga Kosova. Zveri su te ubile zato što si bio čovek lavljeg srca, tamo u Ostrubu, gde si izazivao užas u kostima Škaa. Varvari su pobjegli vičući: “Albanci se nikad neće predati.” Tvoje sestre te nikad neće zaboraviti. Sadija i Hatmane iz Arbane – Prizren.⁹

A porodica Nimonaj ovako se seća člana kog je izgubila:

Pre dve godine, 11. avgusta, junački je pao boreći se za slobodu Kosova naš dragi sin i brat NAIM METNIMONAJ (06. 05. 1979 – 11. 08. 1998) iz Glođana kod Dečana.

---

⁹ *Koha Ditore* (čitulje), 29. jul 2000.

Vreme prolazi i čežnja za tobom, dragi naš brate, sve je jača i jača. Pridružio si se OVK čim je izbio rat, iako si bio vrlo mlad. Poštujući zakletvu zajedno sa svojom braćom, borio si se do poslednje kapi krvi za slobodu Kosova. Rat je gotov, dragi brate, i ti si osvojio slobodu koju si onoliko želeo, ali rane što ih je nanela tvoja smrt nikad neće zaceliti. Na mestu gde si pao sad cveta crveno cveće a ti, zajedno sa svojom braćom: Fatmirom, Luanom, Agimom i Škeljzenom, koji su herojski pali aprila 1999, počivaš u miru na slobodnome Kosovu. Slava svim mučenicima, uvek ćeš biti u našim srcima.

Tvoji: otac Meta; majka Gjika; braća Sila, Besim, Fatmir i Kušrim; sestre Florije, Škurte, Čendresa i Emine; zetovi Avdi i Haki; bratanci i bratanice Adrijan, Albina, Marigona, Arbenita i mali Liridon; iz Nemačke i cela porodica iz Glođana seća te se.¹⁰

207 Tokom istraživanja primetio sam da u mnogim čituljama ima izvesnih osobenosti. Porodični i lokalni ponos služi kao sredstvo za stvaranje iluzije o heroizmu onih koji su kao mladi umrli u najrazličitijim okolnostima, recimo onih koji su umrli pre sukoba iz razloga koji nemaju veze sa oružanom borbom. Primetno je i naglašavanje njihove podrške radikalnijem pristupu srpsko-albanskom sporu, te članovi porodice šalju pokojniku poruku da je njihovo Kosovo sad oslobođeno od Srba kao što je on i predviđao. Jedan od ekstremnijih primera jeste čitulja u kojoj članovi porodice poginulog mladića obeležavaju pomen na svog sina pridajući mu atribute heroja, uprkos tome što je umro devet godina pre no što je otpočeo sukob. Pored njegove fotografije stavljena je fotografija jednog njegovog rođaka u uniformi OVK-a, s njegovim zvaničnim činom u vojsci. Tako je pokojniku dat privid heroizma. Ovakav heroizam po asocijaciji vidljiv je i u istaknutoj upotrebi porodičnog prezimena uz motive i simbole OVK-a. Isto tako, vojnika koji su poginuli tokom sukoba ne seća se samo najbliža porodica nego postoje i čitulje koje su dali daleki rođaci, koji takođe žele da se dovedu u vezu sa borbom i žrtvovanjem u kom nisu učestvovali.

Ovi primeri pokazuju da se i u oblasti privatnog kako svetost tako i emotivna uteha postižu javnim objavljivanjem individualnog heroizma i privrženosti zajedničkoj albanskoj stvari.

BIOGRAFIJE

Posle rata na Kosovu, objavljivanje knjiga na albanskom doživelo je pravi procvat. Knjige nacionalističkog i patriotskog žanra zauzimaju istaknuto mesto u knjižarama i na štandovima za prodaju knjiga na ulicama širom Kosova. Ovo se može obja-

---

¹⁰ *Koha Ditore* (čitulje), II. avgust 2000.

sniti činjenicom da je objavljivanje na albanskom jeziku na Kosovu pre rata bilo podvrgnuto strogoj cenzuri jugoslovenskih vlasti. Čak i nakon što su kosovski Albanci početkom devedesetih godina uspostavili paralelni obrazovni sistem, knjige su se morale štampati u polulegalnim izdavačkim kućama, i distribuirati se tajno u albanskim školama i drugim kanalima. Nedavni rat i pojava OVK-a, kao i velik broj žrtava tokom rata, otvorili su nova pitanja i teme za izdavače na posleratnom Kosovu.

Jedan od najpopularnijih žanrova na posleratnom Kosovu, pored istorijskih knjiga koje se bave pitanjima albanske verzije balkanske istorije, nesumnjivo su biografije boraca OVK-a i drugih istorijskih kosovarskih mučenika. Pomenuću samo nekoliko knjiga da pokažem koji se mučenici smatraju najznačajnijima, i kako su predstavljeni albanskim čitaocima.

Nove biografije glavnih mučenika OVK-a objavljene su samo nekoliko meseci posle rata, i bile su vrlo popularne kod Albanaca na Kosovu koji su jedva čekali da saznaju što više pojedinosti o životima mučenika koji su se žrtvovali za slobodu svog naroda. Na primer, biografija glavnog heroja OVK-a Adema Jašarija iz Drenice *Legenda nad legendama*¹¹ objavljena je drugi put već 2000. godine.

Adem Jašari je bio jedan od osnivača OVK-a i, za razliku od drugih ranijih članova koji su akcije organizovali iz inostranstva, on je najveći deo vremena bio kod kuće i organizovao odbranu Drenice iz svoje *kule*.¹² Srpska policija je neprestano pokušavala da ga uhapsi pod optužbom da je 1991. ubio jednog Srbina, ali Adem Jašari i njegovi ljudi ubijali su sve više srpskih policajaca kad god bi ovi stupili na teritoriju Drenice. I svaki put bi se razbešnjena srpska policija svetila na susednim porodicama, ubijajući čak i žene i decu. Jašari je neko vreme proveo i u Albaniji, gde je prošao vojnu obuku, a potom obučio stotine regruta OVK-a. Godine 1998, posle velike policijske i vojne operacije, ubijen je zajedno sa pedeset osam članova šire porodice.

Knjigu je napisao Bedri Tahiri, nacionalistički nastrojen nastavnik, koji je poreklom takođe iz oblasti Drenice – mesta koje je simbol albanskog otpora. Posredi je romantizovana biografija Adema Jašarija, napisana vrlo jednostavnim jezikom. Kroz celu knjigu pisac podseća čitaoca na to da heroji zauvek ostaju u sećanju ljudi, a opisujući poslednju Jašarijevu bitku, kad su njegove vojnike brojčano

---

¹¹ Tahiri B., *Adem Jashari – The Legend of the Legends*, Gazeta Rilindja, Prishtina, 2000.

¹² Tradicionalna albanska kuća nalik na kulu.

nadmašile srpske snage, kaže kako je Jašari odlučio da se bori do kraja i da je “otišao pravo u smrt i postao večan”.¹³

Neke kompilacije biografija albanskih heroja koji su se u Prvom svetskom ratu borili za oslobođenje Kosova od Srba i protiv komunističke jugoslovenske vladavine posle Drugog svetskog rata takođe su preštampane ili objavljene prvi put. Na primer, *Čelnici i vođe nacionalnog pokreta*¹⁴ hronološki je prikaz albanskog otpora u Drenici. U dva toma ove knjige uključen je svaki Albanac ponaosob iz ove oblasti koji je poginuo u borbi protiv srpskih vlasti ili tokom srpskih akcija odmazde u razdoblju od Prvog svetskog rata do 1948. Posebna je pažnja poklonjena herojima koji su u albanskom nacionalističkom narativu na Kosovu u poslednjih deset godina već bili mitologizovani. Simboli albanskog otpora na Kosovu su Azem Galica i njegova žena-amazonka Šota Galica, koji su se zajedno borili protiv Srba tokom Prvog svetskog rata. Posle rata su prešli u planine i obrazovali kačaku (odmetničku) grupu. Borili su se u nekoliko ogorčenih bitaka u raznim delovima Kosova, duže od deset godina sprečavajući Srbe da uspostave punu kontrolu nad regionom. Azem Galica je poginuo 1924. u krvavoj bici sa Srbima u regionu Drenice. Njegova supruga Šota zamenila ga je na mestu vođe albanskih kačaka, i nastavila otpor još dve godine, pre nego što je otišla u Albaniju. Osim zbog hrabrosti, veličana je i zato što je ignorisala sve tradicionalne albanske običaje u vezi sa ženinim mestom u porodici i borila se za slobodu svoje domovine.

Tokom Drugog svetskog rata Kosovo je steklo još jednog velikog mučenika. Šaban Poluža, takođe iz Drenice, u početku se borio protiv fašističkih okupatora, ali kada su jugoslovenski komunisti izdali kosovske Albance i uskratili im pravo na samoopredeljenje, okrenuo se protiv njih. Pridružilo mu se oko 20.000 Albanaca, i posle mnogih žestokih bitaka protiv Srba ubijen je 1944.¹⁵

Postoje i nove knjige koje pokazuju istorijsku patnju i albanske žrtve na Kosovu, kao što je *Džimi*¹⁶ (Proterivanje), u kojoj je dat podroban opis “muhadžirskih porodica”¹⁷ koje su proterane iz, u to vreme, pretežno albanskog regiona Niša i nastanile se na Kosovu. Ovo je obiman rad u pet tomova, i u njemu je data detalj-

---

13 Ibid.

14 Dobra I., *Krer e'dhe prij e't d'zëzjes kob d'are nga Drenica 1878-1948*.

15 Ibid.

16 Uka S., *Džimi i shqiptar e'e nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë 1878-1912*, Timegate, Prishtina, 1994.

17 Albanci koji su bili izbačeni iz Srbije posle Prvog svetskog rata i preselili se na Kosovo i dan-danji zovu se *Muhaxhir* (izbeglica).

na istorija svake porodice i lokacija s koje je svaka pojedina porodica proterana kad je taj region dodeljen novostvorenoj srpskoj državi. Iako su te porodice bile proterane iz svojih domova, hvaljene su što su se nastanile na Kosovu i što su mnoga njihova pokolenja živela u siromaštvu umesto da se isele u Tursku kao što se nadala srpska vlada.

Ovi heroji služe uglavnom tome da pokažu neprekinutost albanskog mučeništva na Kosovu i istrajavanje albanskog otpora.

SPOMENICI I SPOMEN-AKADEMIJE

Širom Kosova je podignut velik broj spomenika. U centru Prištine, glavnoga grada Kosova, dominira veliki kip mučenika Zahira Pajazitija. U većini manjih gradova na Kosovu podignut je bar jedan kip lokalnog junaka, a na mestima velikih bitaka ili masakara civila izgrađeni su čitavi memorijalni centri. Najčuveniji su memorijalni kompleks Račak (mesto masakra civila koji su počinili srpski vojnici 1998), i onaj u Drenici (posvećen porodici Jašari i drugim mučenicima iz ovog kraja). Ovaj drugi je postao simbol kosovskog otpora, i mesto proslavljanja Dana nacionalne zastave, 28. novembra, koji se podudara sa rođendanom Adema Jašarija.

U dva dnevna lista *Koha Ditore* i *Bota Sot* izlazi velik broj oglasa i reklama za komemorativne sastanke koji se nazivaju "Spomen-akademije". To su značajni događaji s velikim brojem učesnika i obično se održavaju na godišnjicu mučeničke smrti ili na njegov rođendan, ili na dan otkrivanja njegovog spomenika. Po pravilu, otpočinju govorima političkih funkcionera i lokalnih lidera, i u mnogim slučajevima uključuju i predstavnika UNMIK-a ili KFOR-a, za čim sledi kratka biografija mučenika koju čita neki lokalni intelektualac, i recitovanje patriotskih pesama, što čine deca. Na kraju se održava bogat program albanske nacionalne muzike koju izvode kosovarski folk-pevači.

Komemorativni sastanci održavaju se i u dijaspori, i najčešće su oglašeni u novinama.

POLITIČKI ČLANCI

Sve albanske stranke su upotrebljavale albanske mučenike iz nedavnog rata na Kosovu ne bi li stekle neku političku dobit, naročito tokom predizborne kampanje septembra 2000. godine. Demokratska partija Kosova i druge političke stranke, naslednice raspuštenog OVK-a, tvrdile su da predstavljaju heroje i patriote koji su poginuli za slobodu Kosova, i obećavale da će voditi računa o željama i idealima tih junaka kad budu upravljale Kosovom. Uz to su optuživale Demokratsku ligu Kosova (LDK) da tokom kampanje zloupotrebljava likove mučenika OVK-a, govoreći da

time “LDK po drugi put ubija Adema Jašarija, Agima Ramadanija, Salija Čekua i druge junake”.¹⁸ Demokratska liga Kosova, koja se stalno zalagala za mirno rešenje kosovskog pitanja (čak i posle izbijanja rata), takođe je upotrebljavala te mučenike ne bi li stekla koji poen tokom predizborne kampanje. Na primer, Nadire Kelj-mendi, sekretarica LDK-a, u jednom od svojih govora obećala je da njena stranka “nikad neće okaljati krv mučenika”.¹⁹ Neposredno nakon što su objavljeni rezulta-ti izbora, prema kojima je pobedio LDK, u glavnoj ulici Prištine pojavio se ogro-man grafit: “Vi ne zaslužujete moju krv. – Izbori.”

Iz gornjih primera jasno je da su mučenici upotrebljavani kao jedno od oruđa, ako ne i kao glavno oruđe svih političkih stranaka tokom prvih slobodnih lo-kalnih izbora na posleratnom Kosovu.

ZAKLJUČAK

I na privatnom, i na regionalnom, i na nacionalnom nivou delovanja uočio sam razne oblike istih tema spomena na mučenike i pamćenja među savremenim kosov-skim Albancima. Svi ti načini održavanja sećanja ispunjavaju razne ali uzajamno povezane funkcije: sociološke, vojne (regrutovanje), emotivne, ekonomske i poli-tičke. Oni mogu poslužiti društvenoj koheziji i podsticanju odanosti grupi, mogu 211 stvarati bolje izgleda za buduće vojne potrebe za regrutima, daju ideološki legitimi-tet, pružaju utehu, stvaraju nove oblike prihoda za neke aktere i služe jačanju poli-tičke afilijacije.

Sve to nije novo. Pratio sam neprekinutost ovih tema u doba komuni-zma, paralelizma i posleratnog Kosova. No tek se danas, na posleratnom Kosovu, situacija izmenila u pogledu omogućavanja otvorenog i zvaničnog izražavanja naci-onalnih albanskih simbola i herojskog narativa. Posleratna situacija donela je ko-sovskim Albancima povoljniju atmosferu. Posle oslobođenja više nije opasno govo-riti o herojskim mučenicima, alternativna istina pretvorila se od subverzivne u otvorenu, i postala deo zvaničnog kosovarskog diskursa. Ipak, ostaje jedno pitanje: zašto je još uvek, i uopšte, Albancima na Kosovu toliko važno da grade i proslavlja-ju svoje heroje?

Jedan opšti odgovor možda bi se mogao naći u istorijskim iskustvima nacija jugoistočne Evrope. Početkom veka, posle raspada Otomanskog carstva, samo nacije koje su se borile protiv Turaka dobile su državnost, dok one koje se nisu bo-rile protiv okupatora – kao kosovski Albanci koji su radije bili deo Carstva zbog opa-

---

¹⁸ *Koha Ditore*, 10. oktobar 2000.

¹⁹ *Bota Sot*, 12. oktobar 2000

snosti koje su im pretile od suseda – nisu bile smatrane kadrima da obrazuju posebnu nacionalnu državu. Iako mnogo kasnije nego njihovi susedi, Albanci s Kosova bi mogli pokušati da dokažu da imaju jasnu nacionalnu svest i da su voljni da se bore za svoju nacionalnu državu.

S druge strane, međunarodna zajednica je dosad nastojala da na svaki način izbegne sukob, dajući mnogim narodima znak da nema ni govora ni o kakvom rešenju međuetničkih sukoba koje ostavlja otvorenom mogućnost budućih sukoba. Drugim rečima, ne prihvata se nikakva borba. Stoga Albanci nastoje da pokažu međunarodnoj zajednici da su spremni da se opet bore sa Srbima ukoliko ovi pokušaju da preuzmu kontrolu nad Kosovom, u nadi da će u tom slučaju Srbi dobiti manju podršku.

Sadašnje albansko održavanje sećanja i izgledi za bilo kakvo međuetničko pomirenje na Kosovu uzajamno se isključuju. Glavni zahtev za bilo kakav proces pomirenja jeste oprostaj za prošlost i usredsređivanje na buduću koegzistenciju nekad zaraćenih strana, kao i nalaženje zajedničkih tačaka i uzajamno razumevanje u teškim istorijskim iskušenjima. No uzmemo li u obzir herojske oblike održavanja spomena i preovlađujuće herojske narative, malo je nade da će se u bliskoj budućnosti steći bilo kakavi povoljni uslovi za međuetničko pomirenje između Srba i Albanaca na Kosovu, ili za njihovu koegzistenciju. U ovom trenutku nema nagoveštaja da opada značaj posleratnih herojskih oblika pamćenja i očuvanja spomena.

212

REFERENCE

Bota Sot (dnevni list), 12. okt. 1999 – 30. jan. 2001.

Dobra I., *Krer e dhe prij e t e a z j e s k o b e n g a D r e n i c a (1878-1948)*, tom 2.

Friedrich, Karin *The Other Prussia*, Cambridge University Press, 2000.

Judah, Tim, *Kosovo: War and Revenge*, Yale University Press, New Haven and London, 2000.

Julie A. Mertus, *Kosovo – How Myths and Truths Started a War*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London, 1999.

Koha Ditore (dnevni list), 10. avg. 1999 – 2. feb. 2001.

Malcolm N., *Kosova – a short history*, Macmillan, London, 1998.

Our Freedom Fighters (album albanske folk-muzike), Shkelzen Jetishi, 1999.

S'jam seks bomb e (pop-folk album), Adelina Ismaili, Shukoton, 1999.

Smith, Anthony D., *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press, 1999.

Tahiri B., *Adem Jashari – Legjenda e legjendave*, Gazeta RILINDJA, Prishtinë 2000.

Uka S., *Dëmi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë 1878-1912*, Timegate, Prishtinë 1994.

Wolfgang Hoepken, *Krieg und Historische Erinnerung auf dem Balkan*, u Eva Behrind, Ludwig Richter and Wolfgang F. Scharfs (eds.), *Geschichtliche Mythen in den Literaturen und Kulturen Ostmittel – und Sudosteuropas*, Franz Steiner, Stuttgart, 1999.